

SZÉKELYFÖLDI AGRÁRIUM: TÁRSADALMI INNOVÁCIÓS TRENDEK A PUBLIKÁCIÓK TÜKRÉBEN¹

AGRICULTURE IN SZEKLERLAND: SOCIAL INNOVATION TRENDS IN THE CONTEXT OF PUBLICATIONS

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
agnesblaga@gmail.com

DOI: 10.59357/ProSciRural.2023.1.02

Összefoglalás

Ez a tanulmány a székelyföldi agrárinnovációs folyamatokat elemző szakmai munkákat szemlélteti. Célja, hogy az összegyűjtött szakmai munkákról szóló információkkal egy összefoglaló áttekintést nyújtson azokról, meghatározza a közös témákat, tendenciákat, és eredményeket, s ezáltal rálátást biztosítson a székelyföldi agrárinnovációs folyamatok alakulására.

Kulcsszavak: agrárinnováció, témák és tendenciák, Székelyföld

1. Bevezetés

Az agráriummal kapcsolatos innováció és modernizáció kérdése az utóbbi években egyre inkább előtérbe került mind tudományos, vidékkutatói, mind szakpolitikai szempontból. Ennek hátterében az „új vidékfejlesztési paradigma” névvel jelölt (OECD, 2006) globális folyamat áll, valamint ehhez kapcsolódóan a vidéki térségek felértékelődése, az endogén adottságok fejlesztési hasznosítása, az úgynevezett poszt-produktivista fordulat (Almstedt et al., 2014, Shucksmith 2010, Murdoch, 2000, van der Ploeg et al. 2000, Woods, 2007).

¹ A tanulmány a szerző 2023-ban elnyert Domus Alkotói Ösztöndíj pályázatának keretén belül készült.

Európai vonatkozásban a '90-es évektől kezdődően beszélhetünk arról a fordulatról, amelyben az anyagi és külső tényezők mellett a társadalmi, belső tényezők is előtérbe kerültek (Flynn és Lowe, 1994, van der Ploeg et al. 2000). Európai vonatkozásban további előzményként említendő a Közös Agrárpolitika átalakítása és az 1992-es MacSharry-féle reform, amelynek következtében kialakultak a vidékfejlesztés mai kulcsfogalmai: például integrált vidékfejlesztés (Van der Ploeg és társai, 2000; Shucksmith, 2010; Ward, 2000), endogén fejlesztés (Van der Ploeg és társai, 2000), kultúragazdaság (Ray, 1998), diverzifikáció (Marsden, 1998; Murdoch, 2000).

Az újszerű megközelítések szintjén a szakirodalomban olyan témák vannak napirenden, mint a területi együttműködések és az alulról jövő kezdeményezések (Marquardt és társai, 2012; Wellbrock és Roep, 2015), tudásformák, tudásdinamikák, fenntartható fejlődés (Bruckmeier, 2004; Siebert és társai, 2008), szereplők együttműködése (Wellbrock és Roep, 2015), területi identitás és helymarketing (Mettepenningen és társai, 2012; Lee és társai, 2005; San Eugenio-Vela – Barniol-Carcasona, 2015). Módszertani szempontból napirenden vannak többek között a script elemzések (Silvasti, 2003a,b; Vanclay–Enticott, 2011), a “contextual turn” megközelítés (Welter, 2011) és a társadalmi konstruktív szemlélet (Jack–Anderson, 2002; Krosgaard–Anderson, 2011).

A tanulmány elemzési terepe a székelyföldi térség, amely Románia Központi Régiójában egy földrajzi-társadalmi, tömbmagyar térség, nem képez adminisztratív egységet, így nincsenek adminisztratív határai. Hargita és Kovászna megye, illetve Maros megye keleti része kapcsolódik ehhez a kisebb és nagyobb falvakat, illetve 10 – 40 000 lakossal rendelkező városokat magába foglaló tájegységhez. Település-szerkezetét 11 nagyobb tájegység alkotja: Felsőháromszék/Kézdiszék, Gyergyói medence/Gyergyóvidék, Udvarhelyszék/Udvarhely és környéke, Sepsiszek/Sepsiszentgyörgy és környéke, Csíki-medence/Csíkszék, Orbaiszék, Homoródmente, Keresztúr környéke, Erdővidék, Nyárádmente térség, Kis-Küküllő mente. A Székelyföld körülhatárolásával elsősorban történettudományi munkák foglalkoztak (lásd Bottoni, 2013), illetve a térség etnikai jellegét alapul vevő politológiai elemzések. Olyan térségi ismertetésre, amely a társadalomtörténeti előzményeket és a mai társadalmi folyamatok jellemző vonásait veszi alapul Biró A. Zoltán tett kísérletet a KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja vidékkutatói programjának eredményei alapján (Biró, 2021).

A székelyföldi térségben az agráriumot a sok, apró, önfenntartó családi gazdaság működése jellemzi, kevés a szövetkezet és a nagyobb agrárvállalkozás. A fáziskéséssel elinduló modernizációs folyamat agráriumot is érintő fontosabb változásai a következők: megjelent és működik az agroturizmus néhány formája, egyre több a környezetvédelmi intézkedés és az egészséges táplálkozással és életmóddal kapcsolatos meggyőződés és gyakorlat, elterjedt és népszerű gazdálkodási forma a biogazdálkodás, a hobby-kertek működtetése. Térségi intézmények támogatásával egyre több program szerveződik a helyi agrártermékek népszerűsítése érdekében (Biró, 2021).

A 2000-es évek közepétől a székelyföldi térségben is egyre inkább előtérbe került az agrárium megújításának, fejlesztésének témaköre. Az új vidékfejlesztési paradigma az ezredforduló után a székelyföldi térségre is jelentős hatást gyakorolt. Ez egy globális szintű folyamat hatása, amelynek a székelyföldi térségben való felerősödésében kétségtelenül jelentős szerepet kaptak a külföldi munkamigráció során szerzett tudások és tapasztalatok is (Bodó, 2022).

Az agrárinnováció mint jelen elemzés tárgyát képező társadalmi folyamat alatt azok a kezdeményezések érthetők, amelyek családi, kisléptékű, alulról szerveződő kezdeményezések. Ebben a megközelítésben nem csak a tradicionális gazdálkodási formához képest teljesen új tevékenység tekinthető innovatívnak (például csigatenyésztés, gilisztafarm működtetés), hanem a helyi adottságok hasznosítására irányuló törekvések, valamint a környezetvédelemre és az egészséges élelmiszerek előállítására irányuló igények is (Biró, 2018). Ebben a tanulmányban azoknak a publikációknak a bemutatására vállalkozom, amelyek a vidékkutatás szemléleti és módszertani eszköztára alapján ennek a bottom-up típusú agrárinnovációs folyamatnak az elemzésével foglalkoznak. Jelezni kell azt, hogy ilyen elemzések csak a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által kezdeményezett és támogatott kutatássorozat keretében készültek. A székelyföldi agráriummal foglalkozó más kutatási programokban és publikációkban is részlegesen (vagy alkalmi jelleggel) szó esik olyan folyamatokról amelyek az agrárinnováció témaköréhez kapcsolhatók (Peti és Szabó, 2006, Jakab and Vajda, 2019), de ezek az elemzések nem agrárinnovációs indíttatásúak, és csak részlegesen foglalkoznak ilyen témákkal, ezért ezeknek a publikációknak a részletes ismertetésére ez a tanulmány nem tér ki.

Jelen tanulmány szerkezete a bevezető és a konklúziókat tartalmazó fejezeten kívül 2 fő részre tagolódik: az elemzés kontextusát, valamint az agrárinnovációs

folyamatot elemző publikációkat ismertető fejezetek. Az agrárinnovációs folyamatokat elemző publikációkat 6 témakörben tekintem át: a folyamat sajátosságait, az innovatív szereplőcsoportokat, az agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzőit, a társadalmi beágyazódást, a digitalizációt, valamint az információ- és tudásszerzést elemző tanulmányok.

2. Az agrárinnovációs folyamatot megelőző kontextus az agráriumot elemző publikációk alapján

A agrárinnovációs téma ismertetéséhez tartozó konkrét szakmai munkák, tanulmányok előtt fontosnak tartom megemlíteni, hogy az innovatív agrárkezdeményezésekről az utóbbi 15 évben beszélhetünk, de ezt az innovációs folyamatot – az agráriumot is érintő társadalmi változások és a kapcsolódó szakmai megközelítések alapján – megelőzte egy két részre osztható periódus. Az alábbiakban ennek a két periódusnak a sajátosságait vizsgáló kutatásokat, kiadványokat és tanulmányokat tekintem át.

2.1. Az 1989-es fordulat utáni folyamatokat elemző anyagok

Az 1989-es társadalmi-politikai fordulat után a szocializmus időszakában kialakított iparszerkezet szétesése és a közösségi agrártulajdon felszámolása után megváltozott a térség gazdasági szerkezete: gyakorlatilag visszaállítódott a korábbi földtulajdon szerkezet és a családi tulajdonra alapozó agrárgazdaság (Biró, 2021). Ennek a folyamatnak a következményeivel sok kutatás foglalkozott (1990-2005 közötti időszak folyamatai). Ezek a kutatások megpróbálták helyzetképek által megragadni, hogy pontosan mi történt a visszaállítások után. Fontosabb elemzési témák ebben a periódusban: útkeresés, lemaradás leszakadás, a fejlődési korlátok számbavétele, versenyképtelenség, differenciálódás.

Közvetlenül a rendszerváltás után a KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának keretén belül több csoportos tanulmány elemezte vagy érintette a Székelyföldre jellemző gazdálkodási gyakorlatot és a rendszerváltás utáni változásokat, amikre elsősorban a földtulajdon visszaállítására való törekvés, a régi működési modellek aktualitása volt jellemző (Biró et al. 1994a, Biró et al. 1994b, Bodó és Oláh, 1997).

Külön említendő Homoródméntéről Csanády András elemzése, ami a paraszti mentalitással foglalkozik (Csanády, 1994, 1995). Oláh Sándor több elemzést készített

a kollektivizálás időszakáról, és a helyi közösségek védekezési és társadalmi ellenállási gyakorlatairól (Oláh, 2004, 2009). Gagy József rendszerváltás utáni elemzései a földhöz való viszonyulást, a földhöz való ragaszkodást, a föld identitásában betöltött szerepét írták le (Gagy, 1995, 1998)

A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának keretében négy alkalommal végzett, nagymintás szociológiai adatfelvételre alapozó háztartás-kutatások (Laki – Biró 2001a, 2001b; KAM 2004, 2011) az egyéni gazdaságokhoz való ragaszkodás bizonyítékait hozták, a háztartások az 1989-es rendszerváltás után az 1962-ben hatalmi erőszakkal megszüntetett gazdálkodási forma visszaállítására törekedtek, és ez a saját birtokszerkezethez való ragaszkodás a mai napig erős maradt. A hivatkozott kutatások adatszerűen is alátámasztották, hogy a Székelyföldön élő családok több mint fele földtulajdonnal rendelkezik, és közvetlen vagy közvetett módon kapcsolódik az agrárszektorhoz. A gazdálkodás a családok többségében nem főtevékenység, de a családok munkaerejének és időkeretének jelentős részét köti le, és a háztartások működésében az agrártermelés pénzkiváltó szerepe meghatározó fontosságú (Laki – Biró 2001a., 2001b).

A településszintű, lokális közösségek működésére irányuló vizsgálatok eredményei (Biró et al. 2019) az önállóságra törekvés egy másik dimenziójának a fontosságára hívják fel a figyelmet, a lokális identitásszerkezet megerősítésre irányuló igyekezetre (szimbolikus térhasználat, közösségi szervezeti keretek kialakítása, helyi léptékű közösségi tudás – ehhez kapcsoltan érték-és normarend – fenntartása), amiben fontos szerepe van a saját földtulajdonnak és a gazdálkodási tevékenységnek is.

Horváth Gyula Székelyföldről szóló, fejlesztéspolitikai jellegű kötete egy fejezet erejéig foglalkozik a mező- és erdőgazdasággal, olyan részterületeket érintve mint a birtokszerkezet, mezőgazdasági termelés, növénytermesztés, állattenyésztés, agrár-foglalkoztatottság, gépesítési lehetőségek (Horváth, 2003).

A 2000-es években egy kutatócsoport több tanulmányban foglalkozott Kis-Küküllő mente agrárhelyzetével (Peti és Szabó, 2006; Magyar Kisebbség tematikus szám, 2005). Ezek a szakmai munkák a modernizációs folyamatok hatásai szempontjából foglalkoznak a helyi közösségek működésével és átalakulásával, amiben fontos szerepe van az agrártevékenységgel kapcsolatos hagyományoknak.

2.2. Ruralitás vizsgálatok

Egy újabb elemzési hullámot jelentettek egy magyarországi támogatási program keretében az úgynevezett ruralitás vizsgálatok. A kapcsolódó szakmai munkák kitágították a témát Erdélyre, és szélesebb körben foglalkoztak az agráriummal. Az elemzések érintették az innovációs folyamatokat, de az irányultságuk nem konkrétan agrárinnovációs. Ugyanakkor hasonló témakörök és megközelítésmódok vannak benne mint korábban: differenciálódás, tagolódás.

A Jakab és Vajda (2019) által szerkesztett tanulmánykötetében több elemzésben téma a gépi eszközpark jelentős bővülésével járó változás, ami nem vezetett sem termelési sem más jellegű innovációhoz. A gazdasági stratégiákat lokálisan elemző tanulmányok konklúziói arra irányítják a figyelmet, hogy a különféle innovációk sem a mentalitást sem a versenyképességet nem változtatták meg.

A hivatkozott szerzőpáros egy későbbi tanulmánykötetben a 21. századi gazdasági stratégiák elemzésével foglalkozó munkákat gyűjt össze az erdélyi ruralitás és modernizáció kontextusában. A kötet tanulmányai a vidék átalakulásával kapcsolatban olyan témákat elemeznek, mint a falu-város közötti különbségek csökkenése, a földműveléstől való elszakadás, a háztáji gazdaságok méretének összezsugorodása, a fogyasztói magatartások megjelenése, a gépesítés, és mindezeknek a hatása a helyi közösségek működésére.

* * *

A tanulmány kontextusában az agrárium egy-egy szegmensének elemzésével foglalkozó, vagy az agráriumhoz közvetlenül kapcsolódó publikációk azért fontosak az agrárinnovációs folyamat elemzése szempontjából, mert sok adatot és részinformációt feltártak azokról a társadalmi változásokról és előzményekről, amelyek nagymértékben meghatározzák az elmúlt 15 év történéseit.

3. Az agrárinnovációs folyamatot elemző anyagok

A 2000-es évek közepétől a székelyföldi térségben is egyre inkább előtérbe került az agrárium megújításának, fejlesztésének témaköre. Illetve egyre több, innovatív jellegű agrárvállalkozás kezdett működni. Ez a változás értelemszerűen vonta maga után az agrárinnováció témájú kutatások, elemzések végzését. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány és a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának együttműködésében 2012-ben indult egy kutatássorozat,

amely a székelyföldi agrárinnováció jelenségeinek, szereplőinek, változási trendjeinek a vizsgálatát tűzte ki céljául. 2012-től kezdődően a program minden évben az agrárinnováció egy-egy jelenségét, résztemáját vizsgálta, elsősorban az újszerű kezdeményezések és vállalkozások elemzése révén. A helyzetképzéssel mellett a kiemelkedő témák a következők: fiatal gazdák, generációváltás, biogazdálkodás, tudásszerzés, szaktanácsadás, digitalizáció. A program keretén belül 9 kiadvány készült (Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2022).

A továbbiakban a székelyföldi agrárinnovációs folyamatot elemző tanulmányokat mutatom be. A 33 tanulmány műfaji szempontból három típusba sorolható: 1. Azok a szakmai tanulmányok, amelyek átfogóbban tekintenek innovációs folyamatra, rendszerszinten, strukturálisan próbálják megragadni azt. 7 tanulmány sorolható ebbe a kategóriába (Biró, 2014, Biró Z.Z., 2014, Biró, 2017a,b, Biró, 2018a, Tiboldi, 2013, Biró et al. 2022). 2. A második típus az interjúk adatfelvételek és a helyszíni terepmunkák alapján készült tematikus elemzések. 23 tanulmány sorolható ebbe a kategóriába (Kovács, 2016, 2018, Sárosi-Blága, 2019, 2022, Székely, 2013, 2014, 2015, 2018, 2019, Biró, 2016, 2019, 2020, 2022, Székely és Biró, 2021, Biró és Szász, 2021, Szász, 2022, Biró és Kovács, 2022, Munkacsoport, 2019). 3. A harmadik az agrárinnováció témakörön belül készült esettanulmányok, amelyek egy-egy lokális településhez kapcsolódóan ismertetik az agrárinnovációs kísérleteket. 3 tanulmány sorolható ebbe a kategóriába. (Bogyor, 2013, Péter, 2013, Kovács, 2014).

Az alábbiakban 6 téma szerint mutatom be a szakmai munkákat: a folyamat sajátosságait, az innovatív szereplőcsoportokat, az agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzőit, a társadalmi beágyazódást, a digitalizációt, valamint az információ- és tudásszerzést elemző tanulmányok.

3.1. A székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságait elemző kutatások és publikációk

A székelyföldi agrárinnovációs folyamatról, tematikus kutatási programsorozat keretén belül 2013-tól kezdődően készültek átfogó bemutatást és szakmai tematizációt megcélzó tanulmányok. Ide sorolhatók többek között Biró A. Zoltán tanulmányai **az agrárinnovációval kapcsolatos térségi paradigmaváltásról** és általános értelemben **a székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságairól**. A hivatkozott szerző egyik elemzésében arra hívja fel a figyelmet, hogy a székelyföldi térségben az innovatív kísérletek tágabb keretben jelentkeznek, nem tudatos, nem programszerű,

hanem inkább pontszerű formában (Biró, 2014). Az agrárinnovációs folyamatról 2014-ben még csak egy új társadalmi jelenséggént lehetett beszélni, amit körülírásokkal lehetett megragadni. A jelenséget leíró, elemző írások ezt a folyamatot az endogén folyamatok termékeként, egy bottom-up típusú társadalmi folyamatként azonosították, amelyben fontos szerepet játszik a saját környezeten kívüli ösztönzés is. A külső ösztönzés, információ azonban nem kapcsolódik országos vagy regionális szakpolitikákhoz, támogatási programokhoz vagy gyakorlatokhoz (2014). A szerző egy későbbi elemzésében kiemeli, hogy a székelyföldi agrárinnovációs folyamat egy potenciális modernizációs fordulatként jelent kihívásokat és lehetőségeket a térség számára (Biró, 2017a). A kutatási tapasztalatokat összegző elemzésében felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a folyamatban körvonalazódik egy új elitszerep, az agrárinnovátor, ami nem tudatosan és nem célirányosan épül, társadalmi beágyazottsága kismértékű és bizonytalan. Továbbá az innovatív agrárszereplők a vidéki térség vagy a település újrafelfedezését nem a korábbi modellek és intézmények rehabilitációjával, hanem az exogén és endogén tényezők interakciójában termelődő innovációval kívánják elérni (Biró, 2017a).

Az agrárinnovációhoz kapcsolódóan formálódó elitcsoportról az interjúkutatások és tereptapasztalatok alapján Biró (2017b) kiemeli azt, hogy ez a szereplőcsoport a tevékenysége, érdeklődése, képzettsége, társadalmi magatartása, célrendszere szempontjából új jelenség a székelyföldi térségben, amelynek megjelenése szoros összefüggésben van a ruralitás felértékelődésével, az új vidékfejlesztési paradigmához köthető társadalmi folyamatokkal (például endogén adottságok előtérbe kerülése, agrárinnováció, counterurbanization).

Biró (2017b) erről az új az elitcsoportról és tevékenységéről többek között a következőket emeli ki: tevékenységük indításában a családi erőforrások (földtulajdon, gazdálkodási ismeretek) csak részleges szerepet játszanak, az innovatív gazdák nem rendelkeznek szakirányú képesítéssel, gyakran egy teljesen más életpályáról váltanak a gazdálkodási tevékenységre, körükben egyre több a nő, életkorukat tekintve fiatalok vagy középkorúak, a saját magukat és a tevékenységüket bemutató narratívák alapján céltudatosok, kezdeményezők, tisztában vannak a tevékenységük társadalmi hasznosságával, nem az üzleti haszon az elsődleges számukra, nyitottak az új ismeretekre és technológiákra, az induláshoz szükséges tudást és tapasztalatot a közvetlen környezeten kívül szerezték (sok esetben külföldi vendégmunka). A székelyföldi társadalmi nyilvánosságban ennek a szereplőcsoportnak nincs egységes elnevezése,

általában fiatal gazdáknak, biogazdáknak, helyi terméket termelőnek nevezik meg az innovatív gazdákat. A helyi közösségek sok esetben különcöknek tartják őket, kezdeményezéseikhez fenntartásokkal és távolságtartással viszonyulnak (Biró, 2017b).

A székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságaival kapcsolatban érdemes még kiemelni azokat a tanulmányokat, amelyek fókuszában az innovációs potenciálként azonosított folyamat és szereplőcsoport társadalmi hatását erősítő, térségi léptékű hasznosítását támogató feltételek és tényezők elemzése áll. Ilyen az **agárinnováció intézményes környezetéről** szóló írás (Biró, 2018a), amely olyan programcsomag kereteit vázolja fel, amely alkalmas lehet az innovatív csoport által hordozott térségi innovációs potenciál fejlesztéspolitikai hasznosítására: sajátosságok, külső és belső feltételek, térségi struktúrák, javaslatok.

Az agrárinnovációs folyamat sajátosságai több tanulmányban is körvonalazódnak. A fentiekben hivatkozott, az agrárinnovációt mint új székelyföldi társadalmi jelenséget megragadni próbáló elemzésekhez kapcsolódik Tiboldi István tanulmánya az agrárinnováció és a fenntartható mezőgazdaság kapcsolatáról (Tiboldi, 2013). A hivatkozott szerző áttekinti a ki nem használt és a részben kihasznált agrárinnovációs lehetőségeket, a hátráltató tényezőket, az agrárinnovációs változások kezdeményező szereplőit, a Hargita megyei hegyvidéki mezőgazdaságban kitörési pontot jelentő területeket, négy akkor aktuális agrárinnovációs kezdeményezést, és megfogalmazza a javaslatait.

Biró Z. Zoltán (2014) elemző tanulmányában az agrárinnovációs kezdeményezések fejlesztéspolitikai integrációjával kapcsolatos székelyföldi kontextust, és a pontszerű agrárkezdeményezések szakmai és társadalmi támogatásának szükségessége mellett szóló érveket vázolja fel. Felhívja a figyelmet arra, hogy amennyiben a Székelyföldön működő pontszerű agrárinnovációs kezdeményezések nem kapnak szakpolitikai figyelmet és integrációs segítséget, gyengülni fognak, és egy igencsak fontos térségi innovációs potenciál marad kihasználatlanul.

Az agrárinnovációs folyamat sajátosságairól megjelent két folyóiratpublikáció is. **Az agrárium szerepének változásait** tárgyaló tanulmány (Biró et al. 2022) a 2011 és 2020 között végzett interjúk kutatás alapján vizsgálja az új vidékfejlesztési paradigma hatását a Van der Ploeg és társai (2000) által megjelölt első szinten: a mezőgazdaság és a regionális társadalom közötti kapcsolat változásai. A szerzők a térségi kontextus rövid ismertetését követően összefoglaló jelleggel ismertetik azokat a fontosabb változásokat, amelyek az agrárium és a térségi társadalom kapcsolatában az utóbbi

egy-két évtizedben megjelentek. Az elemző fejezetben azt vizsgálják, hogy az innovatív agrárvállalkozók gyakorlatában és értelmezéseiben hogyan jelenik meg az agrárium és a térségi társadalom közti kapcsolat változása. Az agrárinnovációs folyamatról a következőket emelik ki:

- Az elmúlt egy-két évtizedben Székelyföldön alapvető változások történtek a mezőgazdaság és a helyi társadalom kapcsolatában.
- A mezőgazdaság és a helyi társadalom kapcsolata összetett és sok összetevőből áll.
- Az alulról építkező mezőgazdasági innovációs kezdeményezések az új vidékfejlesztési paradigma legjelentősebb szereplőinek tekinthetők ezen a területen.
- A mezőgazdaság és a társadalom közötti kapcsolat változásai két szinten mutathatók ki e szereplők között: diszkurzív és gyakorlati szinten.

Az agrárinnovációs folyamatot elemző tanulmány (Biró és Sárosi-Blága, 2021), a székelyföldi kutatóssorozat alapján foglalkozik agrárinnovációs folyamat elemzésével. A szerzők szerint a székelyföldi térségre a következők jellemzők: 1) hosszú időn keresztül a családi erőforrásokon alapuló kisüzemi gazdálkodás volt jellemző; 2) a térség lakossága/társadalma nem azonosult a nagyüzemi gazdálkodási modellel és annak technológiai újításaival (kollektív gazdaságok), és a családi gazdaságok struktúrája az 1989 utáni időszakban állt helyre; 3) az "új vidékfejlesztési paradigma" 1989 után, de különösen 2000 után igen jelentős külső hatást gyakorolt erre a térségre. A 2011 óta tartó kutatóssorozat elsősorban személyes részvétellel végzett terepmunkán és a vidéki térségben működő, a hagyományos családi gazdaságokhoz képest új típusú tevékenységeket folytató mikrovállalkozások célcsoportját megszólító interjúkon alapul. Az innovatív csoportok tevékenységének társadalmi kontextusban megfogalmazott elemzésén keresztül a szerzők megkísérelnek egy helyzetképet alkotni a társadalomban mindmáig meghatározó szerepet játszó mezőgazdasági szegmens változásának folyamatáról. Az új vidékfejlesztési paradigma többféle csatornán beérkező hatásának eredményeként a székelyföldi folyamatokról a hivatkozott szerzők az alábbiakat emelik ki:

- A innovatív kezdeményezések száma folyamatosan gyarapodik.
- A helyi kezdeményezések pontszerűen működő, egyedi kezdeményezések, amelyek csak kevés esetben kapcsolódnak össze.

- A vállalkozások nagymértékben épülnek a vállalkozók személyiségeire.
- A külső hatások nyomán nem alakul ki helyi “pezsgés”, aminek az oka lehet az is, hogy egy-egy településen vagy mikrorégióban kevés az innovatív aktorok száma. Korlátot képez a “buzz” kialakulása számára a vállalkozások működésének modellje is, amely az egyediséget és az elkülönülést helyezi előtérbe.
- A külső hatás generálódó innovációs folyamatok szigetszerűek, nem generálódik kollektív társadalmi tanulási folyamat.

A fentiek összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy a székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságait az elmúlt tíz évben elemző tanulmányok igyekeztek komplex módon, és minél több oldalról megragadni és leírni az agrárinnovációt mint új székelyföldi társadalmi jelenséget. Az elemzésekben fontos szerepet kaptak a társadalomtörténeti előzmények, az aktuális helyzetelemzések, valamint a fejlesztéspolitikai megközelítések.

3.2. Az innovatív szereplőcsoportokat elemző publikációk

A szakmai tanulmányok kategóriába sorolhatók az innovatív agrárvállalkozások témakörön belül **a külön definiálható szereplőcsoportokat, például a biogazdálkodókat** (Kovács, 2016), **a fiatal agrárvállalkozókat** (Biró, 2019), valamint **az alternatív közösségi szerveződési formákat tárgyaló munkák** (Sárosi-Blága, 2022).

A biogazdálkodás székelyföldi feltételrendszerét és folyamatát átfogóan elemző publikáció (Biró, 2015) a biogazdálkodás mint térségi innovációs folyamat elemzésére és értelmezésére tesz kísérletet. Az elemzés szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a biogazdálkodás mint térségi innovációs folyamat lehetőséget kínál arra, hogy ez a társadalmi innováció ne csupán egyedi kezdeményezések halmazaként legyen kezelve és támogatva, hanem olyan társadalmi innovációs folyamatként is, amelyre vonatkoztatva ki lehet dolgozni a folyamat egészét menedzselő lépéseket is. A tanulmány a biogazdálkodás mint székelyföldi innováció támogatásával kapcsolatban a következő módszertani szempontokat, cselekvési irányokat emeli ki: a) a termelők számának gyarapítása ami programszerű, térségi erőforrásokat is igénybe vevő támogatást igényel, b) rásegítés arra, hogy az ágazat jelenlegi szereplőinek tevékenysége minél több komponensben innovatív legyen, c) az ágazat hangsúlyozottabb és programszerű társadalmi tematizációja, d) a biogazdálkodás témakörének szinergia szempontú kezelése (egészségügy, életminőség, munkaerőpiac, környezet-

védelem, helyi fejlesztés, arculat- építés, oktatás), e) az agrárinnovációs szegmensnek a lokális és a térségi identitásba való beépítése, f) rendszeres, célcsoportokra bontott tudástranszfer szervezése termelési technológiákról, adminisztratív ügyvitelről, a biogazdálkodás mint innovációs folyamat menedzseléséről, g) a biogazdálkodás mint térségi innovációs folyamat „közügyként” való értelmezése és menedzselése, h) monitoring folyamat kialakítása és mőködtetése.

A marketing eszközeinek a biotermékek értékesítésében való alkalmazhatóságát vizsgálja Székely (2015), aki hangsúlyozza, hogy a biotermelés egy rendkívüli lehetőséget jelenthet a székelyföldi kistermelők számára, de ebben a folyamatban a termelés mellett az értékesítés is kihívást jelenthet. A folyamat szereplői számára javasolja a kereskedelmi ismeretek megszerzésére is alkalmas képzéseken, előadásokon, tanfolyamokon való részvételt. Meglátása szerint a biogazdálkodás egy olyan új gazdasági ágazat lehet, ami nemcsak a termelők számára jelenthet lehetőséget, hanem megfelelő módszerekkel hozzájárulhat Székelyföld gazdasági fejlődéséhez, versenyképességének növeléséhez is.

A biogazdálkodókról fontosnak tartom még kiemelni Kovács (2016) tanulmányát, aki tizennyolc biogazdával készített interjú alapján három kategória szerint elemezte a biogazdálkodók innovációs szerepével kapcsolatos információkat: külső tényezők, belső tényezők, szubjektív érvek. Az elemzés eredményei alapján a biogazdálkodás terén megjelenő innovációk nem térségi kontextusból termelődnek ki, ezért a társadalmi környezet számára idegennek tűnnek. A hivatkozott szerző szerint a székelyföldi térség fejlesztése szempontjából fontos kérdésnek mutatkozik az, hogy a térségen kívüli forrásból táplálkozó innováció az adott térségben milyen módon, milyen mértékben kerül társadalmi elfogadásra. A sokszínű egyedi kísérletekről az alábbiakat emeli ki:

- A biogazdákra jellemző, hogy kínálják a saját tevékenységüket, terméküket.
- A biogazdák megfogalmazzák a kapcsolatkereséssel kapcsolatos igényeket, és
- konkrét lépéseket is tesznek ennek irányába.
- A biogazdák rendszerint hivatkoznak a tevékenységükben fellelhető innovatív tartalomra, előszeretettel jelenítik meg az újszerűséget.
- A társadalmi elfogadtatásra irányuló kísérletek inkább egyéni jellegűek.

Az egyéni megmutatkozások sok esetben a gazdát a társadalmi környezettől eltávolítják, környezetük különcként tekint rájuk, a megmutatkozások oppozíciókat termelnek, nem a térséghez való kapcsolódásukat segítik elő.

A fiatal gazdák innovációs szerepét elemző publikáció a térségben korábban folytatott agrárinnovációs elemzések eredményei alapján (lásd ezzel kapcsolatban Biró – Magyar 2013, 2014, 2015), valamint a térségi fiatal gazdák körében végzett interjúk kutatás eredményeinek a tükrében vázolja fel e társadalmi csoport kialakulásának és működésének fontosabb jellemzőit, illetve az e csoport által hordozott potenciális agrárinnovációs szerepet (Biró, 2016). A hivatkozott tanulmány következtetése szerint az innovatív tartalmak jelenléte és szerepe alapján a fiatal gazdák működési módjában kétféle modell azonosítható, amelyek összetevői az egyes gazdák tevékenységében keveredhetnek is. Mindkét modell esetében érvényes az, hogy a térségre jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modellhez viszonyítva innovatívnak minősül. A különbség a két modell között a tevékenység menedzselésének kompetenciájában rejlik: míg az első modellben a saját innovatív kezdeményezés menedzselése programszerűbb és sikeresebb, a másodikban jóval kevesebb eszköz és/vagy kompetencia áll rendelkezésre az innovatív tevékenység tervezésére és irányítására.

A székelyföldi agrárinnovációs folyamatban az innovatív szereplőcsoportokat elemző publikációk alapján arra lehet következtetni, hogy a kutatók több szereplőcsoportot azonosítottak, amelyekkel kapcsolatban interjúk kutatás segítségével ismertették a fontosabb jellemzőket és az agrárinnovációs folyamatban betöltött szerepüket. Ezek a publikációk hiánypótlóak, mert a székelyföldi térségben nincsenek ezekre a szereplőcsoportokra vonatkozó adatbázisok, leírások.

3.3. Az agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzőivel foglalkozó publikációk

A székelyföldi agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzőinek témakörében készült publikációk közül részletesebben ismertetem az agrárinnovációs folyamatok társadalmi beágyazódásának kommunikációs vetületeit elemző tanulmányt (Székely, 2018), amelyben a szerző előző elemzéseire hivatkozva hangsúlyozásra kerül a kommunikáció fontossága az agrárinnovációs folyamat ösztönzésében. A tanulmány fókuszában a korábbi észrevételek összefoglalása és a társadalmi beágyazottság szempontjából való újragondolása áll. A bevezető és az összegző fejezeten

kívül egy-egy fejezet foglalkozik a kutatási tapasztalatok összefoglalásával, valamint a társadalmi beágyazódást elősegítő kommunikációs tevékenység hatékonyságának kiindulópontjaival. Az elemzés következtetése alapján számos kommunikációs módszer és eszköz van, ami elősegítheti az agrárinnovációs folyamat társadalmi beágyazódását, amennyiben különféle kommunikációs szinteket (regionális, intézményi, lokális, egyéni) sikerül összehangolni, és egy előre megtervezett stratégia szerint alkalmazni. A tanulmány szerzője ennek érdekében egy olyan kommunikációs stratégiát javasol, amely a térségi agrárinnovációs folyamat egészét tematizálja.

A székelyföldi innovatív agrártevékenységek online jelenlétét elemző 2019-es tanulmány egy helyzetelemzés, amely amellet, hogy segít képet alkotni az akkor aktuális online aktivitásról, fontos kiindulópontot képez a székelyföldi agrárium digitalizációjában való továbblépéshez (Székely, 2019). Az elemzésben az összegyűjtött információk alapján az egyes vállalkozásokat, az online kommunikációs tevékenységük és aktivitásuk alapján 6 (+1) típusba sorolja: a) egycsatornás kommunikáció, b) többcsatornás kommunikáció, c) átalakult kommunikáció, d) értékesítésközpontú kommunikáció, e) Facebook-központú kommunikáció, f) összetett kommunikáció, g) közös kommunikáció.

A kommunikációs témájú publikációk közé sorolható még az agrárvállalkozások kommunikációs gyakorlatának a COVID-19 vírushelyzet kontextusában történő változásait elemző folyóiratpublikáció, amelyben a szerzők szakmai meglátása az, hogy a COVID-19 hatására a vállalkozások kommunikációja nem alakult át lényeges mértékben, ugyanakkor a vidéki társadalom nyitottabbá vált a digitális eszközök és tartalmak használatára. A szerzők szerint ez a társadalmi „fordulat” új esélyt jelent olyan támogató intézményi keretek és programok kialakítására, amelyek a kisméretű, puha innovációt képviselő innovatív agrárvállalkozások kommunikációját támogatni tudják (Székely és Biró, 2021).

A fentiekben hivatkozott publikációk mellett a székelyföldi agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzőinek témaköréhez sorolhatók még Székely Kinga Katalin korábbi munkái (Székely, 2013, 2014).

Az innovatív agrárkezdeményezések kommunikációs sajátosságainak társadalomtudományos vizsgálatával foglalkozó publikációk és az ismertetett kutatási információk támogathatják az agrárszektor fejlődését, és hozzájárulhatnak a folyamat fenntarthatóságához. Az eredmények felhasználása segíthet az agrárkommunikáció

javításában, az érdekeltek együttműködésének erősítésében, és az agrárinnovációk szélesebb körben való elterjedésében.

3.4. A társadalmi beágyazódást elemző tanulmányok

Az innovatív agrárkezdeménnyezések társadalmi beágyazottságát általános értelemben tematizáló publikáció (Biró, 2019) három lokális mintázatot mutat be: az új kezdeménnyezések strukturális, mindennapi gyakorlati, illetve diszkurzív szintű beágyazottságát. A szerző szerint ezek a beágyazódási mintázatok azt jelzik, hogy a székelyföldi térségben az innovatív agrárkezdeménnyezések beágyazódása még diffúz és efemer jellegű, és inkább kísérletek halmazaként érzékelhető, nem lehet egy határozott irányt mutató trendről beszélni: tehát az innovációs folyamat, és a szerepek is még alakulóban vannak, de a kívülről érkező vagy hozott innováció helyi társadalomba való illeszkedésének megértése nem csak az adott vállalkozások működése, hanem az innovatív szereplő és a helyi társadalom közötti kapcsolat vonatkozásában is érdekes lehet a szakmai elemző számára (Biró, 2019). A hivatkozott szerző tanulmányában a lokális léptékű agrárinnovációt a székelyföldi térségben a ruralitás új dimenziójaként értelmezi, ami hasznos elemzési terepet kínál azok számára, akik a ruralitás mai működési mintázatait a globális hatások és a lokális struktúrák találkozási felületein próbálják megragadni.

Az innovatív agrárvállalkozások társadalmi beágyazódását elemző szaktanulmány (Biró – Sárosi-Blága, 2020) a székelyföldi régióban (Románia) végzett, interjúkon alapuló kutatásra támaszkodva a vidéki térségekben létező innovatív agrárkezdeménnyezések társadalmi beágyazottsági sajátosságait vizsgálja. Az elemzés három területre terjed ki: a helyi szintű strukturális beágyazottsági sajátosságok, a társadalmi beágyazottságot erősítő gyakorlati kezdeménnyezések és az innovatív szereplők elképzelései a helyi közösségen belüli jövőbeli szerepükről. A szerzők az elemzésben szereplő innovatív agrárszereplőket olyan helyi szereplőkként definiálják, akik diffúz és folyamatosan változó körülmények között próbálják magukat és tevékenységüket helyi szinten pozícionálni. Az elemzett beágyazódási modellek azt jelzik, hogy az innovatív szereplők és gyakorlatok leginkább strukturális szinten képezik a helyi közösség részét, funkcionálisan pedig kisebb mértékben vannak jelen.

A társadalmi beágyazódás témakörben érdemes kiemelni Kovács Judit Tünde 2018-ban végzett részelemzését, amelyben a fiatal gazdákkal készített interjúk alapján feltárja az innovatív agrárvállalkozások indulásával, szerveződésével kapcsolatos

tényezőket, amelyek kapcsolatba hozhatók a lokális léptékoú társadalmi beágyazódással. A tanulmány három témakört vizsgál: a) az újszerű tevékenységet kiváltó okokat, b) a családi kontextus elemeit, valamint c) az innovatív vállalkozás működtetésben szerepet játszó külső tényezőket. Következtetésként megfogalmazza, hogy az elemzett célcsoportban a lokális beágyazódás a külső és belső tényezők interferenciája szerint alakul, ezért fontosnak tartja ezek számbavételét és együttes mérlegelését. Az elemzés eredményei azt jelzik, hogy az innovatív agrárszereplők tevékenységében nagyon sok külső és nagyon sok belső tényező játszik szerepet. Ezek sok esetben interferálnak, más esetben kizárják egymást (Kovács, 2018).

Ehhez a témakörhöz szorosan kapcsolódik **az agrárvállalkozók önmeghatározási gyakorlatának elemzése** (Sárosi-Blága, 2019), amelynek fókuszában annak az elemzése áll, hogy a narratívákban az önmeghatározási, önreflexiós kísérletek során melyek a gyakran előforduló közös elemek. Egyáltalán annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy ezek az elsősorban kutatók által beazonosított szereplők hogyan határozzák meg önmagukat. A szerző szerint a narratíva-elemek az innovatív agrárvállalkozók hálózatosodásának feltételeit jelzik, tehát azokat a találkozási felületeket, ahol ezek a szereplők akár különálló csoportként definiálhatják magukat. Az elemzés következtetései között hangsúlyozásra kerül, hogy jelenleg az innovatív agrárvállalkozók mint új szereplőcsoportnak a tagjai nem tekintenek önmagukra egy különálló társadalmi szereplőcsoportként, ugyanakkor figyelembe kell venni azt, hogy a PAHRU és a KAM Intézet által folytatott kutatási programsorozat tudományos és szakmai szempontból is hozzájárult az innovatív agrárszereplők különálló csoportként való definiálásához. Ennek a szereplőcsoportnak a tevékenysége egy önálló működési modell alapján szerveződik, amelyben a személyes szerep és a szerepvállalás komplexitása korlátot is jelent a vállalkozás társadalmi és gazdasági szerepének megerősödésében (Sárosi-Blága, 2019).

Az innovatív agrárvállalkozások társadalmi beágyazódásával foglalkozó publikációk összességében egy új elemzési szempontra hívják fel a figyelmet, aminek fontos szerepe van az agrárinnovációs folyamat megértésében, és nem utolsósorban fejlesztéspolitikai szempontból is hasznosítható, amennyiben a térségi fejlesztéspolitikai szereplők az innovációk előmozdításában, a helyi gazdaság erősítésében, a helyi igényekre való reagálásban gondolkodnak. A társadalmi kontextus megértése kulcsfontosságú az agrárvállalkozások hosszú távú sikeréhez és a térségre gyakorolt pozitív hatásukhoz.

3.5. A digitalizáció agráriumra gyakorolt hatásával foglalkozó publikációk

Az agrárium digitalizációját tematizáló átfogó elemzés (Munkacsoport, 2019) a székelyföldi térség adottságai, társadalmi folyamatai, valamint az agrárium térségi működése szempontjából mutatja be, illetve értelmezi az agrárdigitalizáció állapotát, erősítése érdekében tehető lépéseket, illetve azokat a térségi tényezőket is, amelyek a jelenlegi állapot kialakulását meghatározták, és a további fejlesztési lépések számára is meghatározó kontextust jelentenek. A tanulmány az agrárium digitalizációjának egy félperiferikus helyzetű térség szempontjából való megközelítésében a következőkre hívja fel a figyelmet:

- ez a folyamat több mint az agrártermelők támogatása,
- több mint technológiai innováció,
- direkt és indirekt hatásai vannak, tehát egy komplex folyamat, amelynek hatásai társadalmi léptékben és hosszabb időtávban fontosabbak, mint az az anyagi haszon, ami az eszközparkba való beruházásból vagy a digitális technológiák telepítéséből rövidtávon származhat,
- korlátozó tényezői vannak, amelyek számbavétele rendkívül fontos egy digitalizációs folyamat tervezése vagy támogatása előtt.

A szerzők szerint országos szakpolitikai keretek és célirányos támogatási rendszer hiányában a periferikus helyzetű vidéki térségekben az agrárium digitalizációs folyamat alakulását illetően három forgatókönyvvel lehet számolni: 1. spontán változási scenárió, 2. pontszerű fejlesztési scenárió, 3. térségi stratégiai tervezésen alapuló scenárió (Munkacsoport, 2019).

A székelyföldi agrárinnovációs folyamatok tematikus elemzésében egy különálló témakör **a digitális eszközök használata**. Erről a témáról Biró A. Zoltán publikált elemzést 2019-ben, amelynek az eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy az innovatív tevékenységet folytató fiatal gazdák a digitális eszközöket, eljárásokat hasznosító kapcsolattartás, információszerzés, tanulás formáit akkor működtetik, amikor az egyéb megoldások nem állnak rendelkezésre vagy nem elégségesek. Biró (2019) tanulmányában három témakörben elemzi a digitális eszközök használatát, valamint az ahhoz való viszonyulásmódokat: 1. a tevékenység indítása, 2. szakmai ismeretszerzés és tanulás, 3. kapcsolattartás, 4. a saját tevékenység megjelenítése, értékesítés, marketing. Az elemzés következtetése alapján a székelyföldi agrárium

digitalizációja témakörben a lassú elfogadási folyamatra lehet számítani, mivel a digitalizációs folyamat társadalmi elfogadása egy jóval tágabb körű társadalmi innovációs folyamat része. Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepe lehet az olyan térségi intézményépítésnek, amely nem kivitelező, hanem bizalomtermelő, modell-forgalmazó, legitimáló szerepet tud felvállalni. Bíró (2019) szerint az agrárinnovációs folyamat alakulása, a digitális megoldásokkal kapcsolatos viszonyulások modellje arra figyelmeztet, hogy a korábbi társadalomtörténeti folyamatokban megalapozott kulturális minták újratermelődése legalább olyan mértékű, mint az innovációs megoldások térnyerése. Ez az ambivalens térségi kontextus behatárolja az agrárium digitalizációja terén is a kampányszerű, technicista megoldások eredményességét.

Az agrárium és a digitalizáció kapcsolatáról a 2022-es elemzésében Bíró A. Zoltán hangsúlyozza az ambivalenciát és az összekapcsolódás hiányát: a digitális eszközök, eljárások, megjelenítési módok szükségessége és fontossága, narratív szinten majdnem minden agrárszereplő által elfogadott, de a gyakorlat nem ezt tükrözi vissza. Mivel ezen a téren a digitális eszközök használata nem elterjedt társadalmi gyakorlat, az agrárszereplők idegenkednek tőle, használatukba vételüket halogatják vagy mellőzik. Ugyanakkor az innovációra való nyitottság megfelelő kiindulópontot képezhet egy térségi léptékű adatalapú mezőgazdasági ökoszisztéma tervezésében, megalapozásában (Bíró, 2022).

A székelyföldi agrárium és a digitalizáció kapcsolatát elemző publikációk első-sorban egy aktuális helyzetkép felvázolását és megértését támogatják. Bár a digitalizáció rendkívül sok lehetőséget biztosít az agrárszektor számára (például hatékonyság növelése, versenyképesség javítása, tudás- és információáramlás javítása), az elemzett publikációk eredményei alapján az új lehetőségek ellenére a digitális eszközök használata nem elterjedt gyakorlat az agrárszereplők körében, a változásokhoz való alkalmazkodás várhatóan egy elhúzódó folyamat lesz, és sajátosan fog alakulni. A témával foglalkozó publikációk alapján ennek társadalmi és gazdasági okai egyaránt vannak.

3.6. Szaktanácsadás, információ- és tudásszerzés sajátosságait elemző publikációk

A szaktanácsadás székelyföldi feltételrendszeréről átfogó jellegű és tematikus elemzések is publikálásra kerültek. Bíró (2020) bemutató jellegű, tematizáló írásában a térségi agráriumhoz kapcsolódó szaktanácsadási igények és gyakorlatok társadalmi környezetét vizsgálja a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatok, a térségben

kimutatható tudáshasznosítási és tudástermelési folyamatok kontextusában. A tanulmány célja egy helyzetkép alkotás a szaktanácsadás székellyöldi feltételrendszeréről. A társadalomtörténeti előzmények felvázolása, a székellyöldi tudáskontextus 1989 utáni alakulásának és a konkrét tudástranszfer folyamatoknak (intézményes, informális) az elemzése után azt a következtetést fogalmazza meg, hogy Székellyöldön a tudástranszfer folyamatok egymástól független szinteken zajlanak, sokelemű és diffúz a kínálat, ami előnyös a célcsoportok sokféle igényeihez való gyors és rugalmas alkalmazkodás tekintetében, és hátrányos abból a szempontból, hogy a tudástranszfer folyamatok nem kapcsolódnak egymáshoz, így nem tudnak egymásra épülni, és egymást kiegészíteni. Mindez azt is eredményezi, hogy nehéz mérni a folyamat eredményességét, és stratégiai szempontból tervezni és értékelni a társadalmi modernizációs szerepet (Biró, 2020). Érdekesnek és a téma szempontjából fontosnak találok a szerző informális tudásszerzési gyakorlatról tett meglátásait. A többéves kutatási tapasztalatokra hivatkozva kiemeli, hogy a személyes síkon zajló informális tudásszerzés évről évre egyre nagyobb szerepet kap, szervezeti keretekhez egyáltalán nem kapcsolódik, és annyira sokféle, hogy nem lehet tevékenység-típusokba sorolni. A tanulmányban kiemelt, jellegzetes tanulási helyzetek a kisléptékű agrárkezdemenyezések szereplői körében: utazás közbeni rádió hallgatás, közösségi médiafelület szemlézése, internetes böngészés, szabadon elvihető szakmai anyagok olvasgatása, szakkiadvány vásárlása, tévéműsorok követése, tudatos keresés, probléma esetén személyes kapcsolatok keresése vagy általános kérdés közösségi média felületeken, szakember tudásának igénybe vétele, oktatóvideók megnézése (Biró, 2020).

Ehhez a témakörhöz szorosan kapcsolódik a **székellyöldi innovatív agrárkezdemenyezések információszerzési és tudásszerzési gyakorlatának** elemzése, amelyhez kapcsolódóan fontosnak tartom kiemelni Biró A. Zoltán és Szász Mária-Magdolna 2021-es tanulmányát. A hivatkozott elemzésnek a fókuszában az áll, hogy a székellyöldi szakpolitikai és tervezési munkát támogató információkat nyújtson. A szerzők a KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által végzett kutatási program alapján 90 interjút vizsgáltak meg azzal a céllal, hogy az információszerzéssel kapcsolatos narratívákat, különösen az információszerzéssel kapcsolatos kijelentéseket, véleményeket vagy utalásokat vizsgálják. Az információszerzés módozatait illetően négy féle tevékenységi formát/ folyamatot elemeztek: (1) egyéni információszerzés, (2) intézményes jellegű (hivatalos) szakmai tudás megszerzése, (3) a családi szocializáció során szerzett

ismeretek, 4. szolgáltatásként igénybe vett ismeretek A vizsgált anyaggal összhangban két következtetésre hívják fel a figyelmet: (1) az elfogadott információszerzési gyakorlat a helyhez kötött működési modell dominanciáját jelzi, (2) az információforrásokról alkotott vélemények arra utalnak, hogy a regionális agrárszereplők az információszerzés és -tanulás terén az informális megoldásokat részesítik előnyben, sőt, formális, intézményes megoldásokat igyekeznek informálissá tenni (Bíró – Szász, 2021).

Az egyéni információszerzési/tudásszerzési gyakorlatokat egy későbbi elemzésben Szász (2022) hat csoportba sorolja a következők szempontok alapján: az információszerzés kapcsán említett személy típusa, az információszerzés módja, az információszerzés alkalmi vagy rendszeres jellege, az információ gyakorlati, problémamegoldó vagy általános jellege, az információszerzés szervezeti, hivatalos keretekhez kapcsolódik-e vagy sem, az információszerzés egyirányú vagy kölcsönös. A hivatkozott szerző felvázolja a személyes kapcsolatokra alapozó egyéni információszerzési gyakorlat székellyöldi modelljét (Szász, 2022).

Indirekt módon az információszerzési és a tudásszerzési gyakorlat témaköréhez kapcsolódik az **agrárvállalkozások indulási körülményeit meghatározó tényezők** elemzése (Kovács, 2017), amelyben a szerző a székellyöldi térségben fiatal gazdákkal készített interjúk alapján elemzi az innovatív agrárvállalkozások indulásával, szerveződésével kapcsolatos tényezőket. Az elemzés három témakörre terjed ki: az újszerű tevékenységet kiváltó okokra, azokra a családi adottságokra és tapasztalatokra, amelyek integrálhatók voltak az új kezdeményezésbe, valamint azokra a külső tényezőkre (információk, szakmai ismeretek, tapasztalatok, kapcsolatok), amelyek fontos szerepet kaptak az innovatív kezdeményezés elindításában és működtetésében.

A székellyöldi agrárvállalkozások összerakási, kiépítési folyamatának komponenseit és informális megoldásait elemző 2022-es cikk egy új, innovatív vállalkozói modell jeleire hívja fel a figyelmet, illetve arra, hogy ennek az elemzése és megismerése fontos lehet a vidéki vállalkozások társadalmi szerepének a megértésében és az újszerű megközelítések fontosságának jelzésében (Sárosi-Blága, 2022).

Az innovatív agrárszereplők információszerzési és tudásszerzési gyakorlatával kapcsolatban fontosnak tartom még kiemelni Bíró és Kovács 2022-es publikációját, amelyben a szerzők kiemelik a kisgyerekkori tapasztalatok fontosságát. A helyi környezethez való kötődés három mintázatát írják le: (1) szituációk, élethelyzetek említése, amelyekben az interjúalanyok gyerekként is benne voltak, vagy ilyen

situációkra való utalás, (2) a felidőzésben nem a helyzetek egészének, hanem csak a helyzetek alkotóelemeinek a megjelölése, (3) reflexiók, értékelések megfogalmazása. A szerzők a három mintázat jellemzése után azt a következtetést fogalmazzák meg, hogy az innovatív agrárvállalkozók által felidézett kisgyerekkori tapasztalatok világa olyan informális tudás, amely beépül a vállalkozás menetébe, de másként, mint az explicit tudás. Ennek a tacit tudásnak a vállalkozói-személyi habitus kialakításában, működtetésében, illetve a helyi társadalom általi elfogadtatásban van szerepe.

A témában ismertetett publikációk helyzetképet nyújtanak az agrárvállalkozók információ- és tudásszerzési gyakorlatáról, a kapcsolódó igényekről, ami átfogó jelleggel járul hozzá a szaktanácsadás székellyöldi feltételrendszerének ismertetéséhez. Ezek a tényezők alapvetően hozzájárulnak a gazdálkodók sikeréhez és a mezőgazdasági ágazat fejlődéséhez. Megismerésük és fejlesztésük térségi szinten támogatja a hatékony döntéshozatalt, az innovációt és versenyképességet, az alkalmazkodást a változó környezethez, a hozzáférést támogatási forrásokhoz, a tudásmegosztást és közösségfejlesztést.

4. Konklúzió

A székellyöldi agrárinnovációs folyamathoz kapcsolódó szakirodalmak áttekintésével a metaanalízis egy összefoglaló áttekintést nyújt azokról a közös témákról, tendenciákról, és eredményekről, amelyek rálátást biztosítanak a székellyöldi agrárinnovációs folyamatok előzményeire és alakulására.

A metaanalízis alapján, a feldolgozott szövegtörzset kapcsán az alábbiakat tartom fontosnak kiemelni:

- Innovatív agrárkezdeményezésekről Székellyöldön az utóbbi 15 évben beszélhetünk, de ezt az innovációs folyamatot – az agráriumot is érintő társadalmi változások és a kapcsolódó szakmai megközelítések alapján – megelőzte két periódus: az 1989-es társadalmi-politikai fordulat utáni folyamatok, valamint a ruralitással kapcsolatos változások.
- Az 1989-es fordulat utáni folyamatokat elemző anyagok tematikai és módszertani szempontból is sokfélék, így sokféle szempontból ragadják meg a közösségi agrártulajdon felszámolása utáni változásokat. A metaanalízis ezeket a szakmai munkákat nyolc csoportba sorolta. Mivel többféle kutatócsoport egymástól függetlenül, eltérő elemzési szinteken és részterületeken, és olykor változó megközelítésben végzett munkáit

tekintettük át, nehéz egy átfogó következtetést megfogalmazni. De megállapíthatjuk, hogy a fontosabb elemzési témák ebben a periódusban az útkeresés, lemaradás, leszakadás, a fejlődési korlátok számbavétele, versenyképtelenség, differenciálódás voltak. Ebben az időszakban az agrárium terén a visszarendeződés és a globális folyamatokhoz való felzárkózás volt napirenden, így értelemszerűen a társadalmi folyamatokat és jelenségeket elemző munkák is ezzel foglalkoztak.

- A ruralitás vizsgálatok nem csak a Székelyföld, hanem Erdély szintjén foglalkoztak az agrárium elemzésével, a változások (infrastrukturális fejlesztések, megváltozott gépi környezet) vidéki életformára gyakorolt hatásával, de a domináns megközelítésmódok és az elemzett témakörök ezekben a szakmai munkákban is a differenciálódáshoz és a tagolódáshoz kapcsolódnak. Az áttekintett munkák közül több vizsgálatban téma a gépi eszközpark jelentős bővülésével járó változás, ami nagyobb léptékben nem vezetett sem termelési sem más jellegű innovációhoz.
- A székelyföldi térségben szakmai szempontból a 2000-es évek közepétől került előtérbe az agrárium megújításának és fejlesztésének témaköre. Ebben az időszakban egyre több, innovatív jellegű agrárvállalkozás kezdett működni. Ez a változás értelemszerűen vonta maga után az agrárinnováció témájú, innovatív agrárvállalkozókkal készített interjúkra alapozó kutatások, elemzések végzését. De fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy innovatív agrárvállalkozók társadalmi szinten mai napig nincsenek egy különálló szereplőcsoportként kezelve, a szereplők önmagukra sem ennek a csoportnak a tagjaként tekintenek. A megnevezést a témával foglalkozó kutatók használják.
- A metaanalízis az eddigi szakmai munkákat 6 téma szerint mutatta be: a székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságai, innovatív szereplőcsoportok, az agrárkezdeményezések kommunikációs jellemzői, társadalmi beágyazódás, digitalizáció, szaktanácsadás és információ- és tudásszerzés.
- A székelyföldi agrárinnovációs folyamat sajátosságait az elmúlt tíz évben elemző tanulmányok igyekeztek komplex módon, és minél több oldalról megragadni és leírni az agrárinnovációt mint új székelyföldi társadalmi jelenséget. Az elemzésekben fontos szerepet kaptak a társadalomtörténeti előzmények, az aktuális helyzetelemzések, valamint a fejlesztéspolitikai megközelítések.

- Az innovatív szereplőcsoportokat elemző publikációk alapján arra lehet következtetni, hogy a kutatók több szereplőcsoportot azonosítottak, amelyekkel kapcsolatban interjúk kutatás segítségével ismertették a fontosabb jellemzőket és az agrárinnovációs folyamatban betöltött szerepüket. Ezek a publikációk hiánypótlóak, mert a székelyföldi térségen nincsenek ezekre a szereplőcsoportokra vonatkozó adatbázisok, leírások.
- Az innovatív agrárkezdeményezések kommunikációs sajátosságainak társadalomtudományos vizsgálatával foglalkozó publikációk és az ismertetett kutatási információk támogathatják az agrárszektor fejlődését, és hozzájárulhatnak a folyamat fenntarthatóságához. Az eredmények felhasználása segíthet az agrárkommunikáció javításában, az érdekeltek együttműködésének erősítésében, és az agrárinnovációk szélesebb körben való elterjedésében.
- Az innovatív agrárvállalkozások társadalmi beágyazódásával foglalkozó publikációk összességében egy új elemzési szempontra hívják fel a figyelmet, aminek fontos szerepe van az agrárinnovációs folyamat megértésében, és nem utolsó sorban fejlesztéspolitikai szempontból is hasznosítható, amennyiben a térségi fejlesztéspolitikai szereplők az innovációk előmozdításában, a helyi gazdaság erősítésében, a helyi igényekre való reagálásban gondolkodnak. A társadalmi kontextus megértése kulcsfontosságú az agrárvállalkozások hosszú távú sikeréhez és a térségre gyakorolt pozitív hatásukhoz.
- A székelyföldi agrárium és a digitalizáció kapcsolatát elemző publikációk elsősorban egy aktuális helyzetkép felvázolását és megértését támogatják. Bár a digitalizáció rendkívül sok lehetőséget biztosít az agrárszektor számára (például hatékonyság növelése, versenyképesség javítása, tudás- és információáramlás javítása), az elemzett publikációk eredményei alapján az új lehetőségek ellenére a digitális eszközök használata nem elterjedt gyakorlat az agrárszereplők körében, a változásokhoz való alkalmazkodás várhatóan egy elhúzódó folyamat lesz, és sajátosan fog alakulni. A témával foglalkozó publikációk alapján ennek társadalmi és gazdasági okai egyaránt vannak.
- A szaktanácsadás, információ- és tudásszerzés témában ismertetett publikációk helyzetképet nyújtanak az agrárvállalkozók ezen a téren jellemző gyakorlatáról, a kapcsolódó igényekről, ami átfogó jelleggel járul hozzá a szaktanácsadás székelyföldi feltételrendszerének ismertetéséhez.

Ezek a tényezők alapvetően hozzájárulnak a gazdálkodók sikeréhez és a mezőgazdasági ágazat fejlődéséhez. Megismerésük és fejlesztésük térségi szinten támogatja a hatékony döntéshozatalt, az innovációt és versenyképességet, az alkalmazkodást a változó környezethez, a hozzáférést támogatási forrásokhoz, a tudásmegosztást és közösségfejlesztést.

Az áttekintett elemzések alapján megállapítható, hogy kivétel nélkül mindenik a vidékfejlesztési paradigmaváltás egyik fontos összetevőjeként és holisztikus módon tekint az agrárinnovációra. Ebben a megközelítésben az agrárjellegű tevékenység több szinten összekapcsolódik a vidékfejlesztéssel: a helyi adottságok hasznosítása, környezetvédelem, az egészséges élelmiszerek előállítására irányuló igények, a lokális vagy térségi identitás erősítése. A metaanalízis tárgyát képező elemzések ebben a megközelítésben igyekeznek megragadni az agrárinnováció jelenségeit, tényezőit, feltételeit, szereplőit, változási trendjeit. Az agrárinnovációban rejlő térségi modernizációs, paradigmaváltási lehetőséget a folyamat komplex, sokszereplős és dinamikus jellegében látják.

Felhasznált irodalom

- Almstedt, A., Brouder, P., Karlsson, S. & Lundmark, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside* 6(4), 297–306. DOI: 10.2478/euco-2014-0016.
- Biró, A. Z. (2014): Agrárinnováció: kísérlet vagy térségi paradigmaváltás? In: Magyar Ferenc -Biró A. Zoltán (szerk.) "Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...": Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Státus Kiadó, Csíkszereda, 13-44. old.
- Biró, A. Z. (2016): A fiatal gazdák innovációs szerepe a székelyföldi térségben. In: Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben (Szerk: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc) Státus Kiadó, ISBN: 978-606-661-049-0. 13-56. old.
- Biró, A. Z. (2017a): Térség és agrárinnováció: a PAHRU kutatás-sorozata. In: Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovative szerepe a székelyföldi térségben. Státus kiadó, Csíkszereda, ISBN 978-606-661-067-4. 13-39. old. 200-220. old.

- Biró, A. Z. (2017b): Új elitszerepek rurális környezetben. In: Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovative szerepe a székelyföldi térségben. Státus kiadó, Csíkszereda, ISBN 978-606-661-067-4. 13-39. old. 13-39. old.
- Biró, A.Z. (2018a): Az agrárinnováció intézményes környezete. In: Biró A.Z., Magyar F. szerk. Kísérlet vagy modell. Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Státus Kiadó, Csíkszereda. 13-39.
- Biró, A. Z. (2018b): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. Észak Magyarországi Füzetek. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom 2018.3.88-97.
- Biró, A. Z. (2019): Szeklerland – What kind of countrysie? Pro Scientia Ruralis 4(3–4), 129–151.
- Biró, A. Z. (2019): Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához. In: Változó ruralitások. A vidékiségi mai formái. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Vajda András. Kriza Könyvek, 45. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019.175-183
- Biró, A. Z. (2020): Tudástranszfer, tudáskontextus vidéki térségben. Helyzetkép a szaktanácsadás székelyföldi feltételrendszeréről. In. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): Szaktanácsadás – Agrárium – Innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Státus Kiadó, Madéfalva, 11-56.
- Biró, A. Z. (2022): Innovatív vállalkozók és adatgazdaság. In. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): Adat – Digitalizáció – Innováció. Az adatalapú agrárgazdaság esélyei vidéki térségben. Miercurea-Ciuc: Státus. 59-71.
- Biró, A. Z., Magyar, F., eds. (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Miercurea Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z., Magyar, F., eds. (2014): „Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...”. Miercurea Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z., Magyar, F., eds. (2015): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodása székelyföldi térségben. Miercurea Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z., Magyar, F. eds. (2016): Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Miercurea Ciuc: Státus.

- Biró, A. Z., Magyar, F. eds. (2017): A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Miercurea-Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z., Magyar, F. eds. (2018): Kísérlet vagy modell. Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Miercurea-Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z., Magyar, F. eds. (2019): Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Miercurea-Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z. - Magyar, F. (2020). Szaktanácsadás – Agrárium – Innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Miercurea-Ciuc: Státus.
- Biró, A. Z. - Magyar, F. (2022): Adat – Digitalizáció – Innováció. Az adatalapú agrárgazdaság esélyei vidéki térségben. Miercurea-Ciuc: Státus.
- Biró, A.Z., Gagy, J., Oláh, S. (1994a): Gazdálkodási gyakorlat Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaság kialakulásában. Antropológiai Műhely 1994/1.(4.) 7-39 o.
- Biró, A.Z., Krézsek, E., Ozsváth-Berényi, H., Aczél, Zs., Biró, Z.Z. (2019): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség (2011). In: Bodó J. (szerk.) Vidék és társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok. 39-72.
- Biró, A. Z., Sárosi-Blága, Á., Kovács, J.T. (2022): Changes in the Role of Agriculture from the Perspective of Innovative Agricultural Entrepreneurs. The Case of Szeklerland, Eastern Transylvania. European Countryside 14(1):51-66. DOI: <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0003>
- Biró, A.Z., Szász, M-M. (2020): Innovatív agrárszereplők információszerzési, információhasznosítási gyakorlata a székelyföldi térségben. In: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) Szaktanácsadás – Agrárium – Innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A.Z., Kovács, J.T. (2022): Informális tudásszerzés agrártermelők körében. KORUNK (KOLOZSVÁR) 33: 10 pp. 79-86. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1069987>, 8 p.
- Biró, Z. Z. (2014): Az agrárinnováció fejlesztéspolitikai integrációja. In: Magyar Ferenc (szerk.): „Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előre legyünk...”, Csíkszereda, Státus Kiadó, pp. 57–69

- Bruckmeier, K. (2004). CORASON – Framework for the Analysis of Rural Sustainable Development.
- Bogyor, I. (2013): Agrárinnovációs kísérletek a családi gazdaságban. Esetelemzések. In: Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben (szerk. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc) Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. ISBN 978-606-8052-86-1, 186-194. old.
- Bodó, J. (2022): Háztartás – megélhetés – munkamigráció. ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI STRATÉGIAI FÜZETEK, 19 (2). pp. 67-79. ISSN 1786-1594.
- Bodó, J., Oláh, S. (1997): Így élünk - Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bottoni, S. (2013): National Projects, Regional Identities, Everyday Compromises Szeklerland in Greater Romania (1919–1940). HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW: NEW SERIES OF ACTA HISTORICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE 2063-8647 2063-9961 2 3
- Csanády, A. (1994): A Kis-Homoród mente falusi gazdálkodásának vizsgálata. Korunk. 3. f. V. évf. 6. sz. 45–46.
- Csanády, A. (1995): A gazdálkodás paraszti módja és mentalitása a Székelyföldön. Regio. VI. évf. 1–2. sz. 126–136.
- Gagy, J. (1995): "Földhöz kötött" mentalitás. In: Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. Helyzet Könyvek. 215-222.
- Gagy, J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek. Csíkszereda, 180 p.
- Horváth, Gy. (2003): Székelyföld, MTA Regionális Kutatások Központja, Dialog Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Jack, S. L, Anderson, A. L. (2002): The Effects of Embeddedness on the Entrepreneurial Process. Journal of Business Venturing 17(5): 476–487.
- Jakab, A. Zs. – Vajda A. (eds.) (2019): Változó ruralitások. A vidékiségi mai formái. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–29. ISBN: 978-606-9015-04-9.
- Korsgaard, S., Anderson, A.R. (2011): Enacting entrepreneurship as social value creation. International Small Business Journal 29 (2), 135-51. doi: 10.1177/0266242610391936.

- Kovács, J.T. (2014): Egy innovatív agrár jellegű kezdeményezés bemutatása. In: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc (szerk.) Település, innováció, identitás. Vidékfejlesztési esettanulmányok a székelyföldi térségből. Madéfalva: Státus Kiadó, ISBN 978-606-661-014-8, 77-82. old.
<http://pahru.ro/images/Telepules%20innovacio%20identitas.pdf>
- Kovács, J.T. (2016): A biogazdálkodók, mint a székelyföldi agrárinnováció aktorai. PRO SCIENTIA RURALIS A Pro Agricultura Hargitae Univcersitas Alapítvány folyóirata. 1. évf. 1. szám, Madéfalva: Státus Kiadó, ISSN 2457-9068, 72-82. old.
<http://psr.pahru.ro/images/psr/2016I/PSR-16-1-72-82.pdf>
- Kovács, J.T. (2018): A társadalmi beágyazódást alakító tényezők vizsgálata Székelyföldön. In: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc (szerk.) Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó, ISBN 978-606-661-080-3, 97-116. old.
<http://pahru.ro/images/kiadvanyok/Agrar6-Kiadvany.pdf>
- Laki, L., Biró, A. Z. (2001a): On the Edge of Globalisation. Central European Political Science Review2(5), 185–218.
- Laki, L., Biró, A. Z. (2001b): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, ISSN 1219 0640. 338 old.
- Lee, J., Árnason, A., Nightingale, A. & Shucksmith, M. (2005): Networking: Social Capital and Identitiesin Europe Rural Development. Sociologia Ruralis 45/4, 269–283. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2005.00305.x.
- Marsden, T. (1998): New Rural Territories: Regulating the Differentiated Rural Spaces. In Journal of Rural Studies 14/1. 107–117. oldal
- Marquardt, D., Möllers, J. & Buchenrieder, G. (2012): Social Networks and Rural Development: LEADER in Romania. Sociologia Ruralis, 52(4), 398–431. DOI: 10.1111/J.1467-9523.2012.00571.x.
- Mettepenningen, E., Vandermeulen, V., Van Huylenbroeck, G., Schuermans, N., van Hecke, E., Messely, L., Dessein, J. & Bourgeois, M. (2012): Exploring Synergies between Place Branding andAgricultural Landscape Management as a Rural Development Practice. Sociologia Ruralis, 52(4), 432–452. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2012.00575.x

- Murdoch, J. (2000). Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies*.16(4), 407–419. DOI: 10.1016/S0743-0167(00)00022-X.
- OECD (2006): The new rural paradigm: Policies and governance. Paris: OECD publications
- Oláh, S. (2004): Falusi láttelepek. ProPrint, Csíkszereda.
- Oláh, S. (2008): Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 283.
- Peti, L., Szabó, Á.T. (2006): Magyar Kisebbség tematikus száma: Megismerés és tapasztalat: az erdélyi falu problematikája. *Magyar Kisebbség*, X. évfolyam, 2005. 3–4. (37–38. szám).
- Péter, Zs. (2013): Agrárinnováció – helyi léptékben. Két esettanulmány. In: Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben (szerk. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc) Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. ISBN 978-606-8052-86-1, 173-185. old.
- Ploeg, J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., De Roest, K., Sevilla-Guzmán, E. & Ventura, F. (2000): Rural Development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408. DOI: 10.1111/1467-9523.00156.
- Ray, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*38(1), 3–20. DOI: 10.1111/1467-9523.00060
- San Eugenio-Vela, J. & Barniol-Carcasona, M. (2015): The relationship between rural branding and local development. A case study in Catalonia's countryside: Territoris Serens (El Llucanes). *Journal of Rural Studies* 37, 108–119. DOI: 10.1016/j.rurstud.2015.01.001
- Sárosi-Blága, Á. (2022): Egy új vállalkozási modell jelei? Székelyföldi agrárvállalkozások kiépítési folyamata. *Korunk*, 2022, 33. évf. 10. sz. 49-56. old.
- Sárosi-Blága, Á. (2019): Hogyan határozzák meg önmagukat a székelyföldi térség fiatal gazdái? *KORUNK (KOLOZSVÁR)* 30: 10 pp. 33-37., 5 p. (2019). A teljes lapszám linkje:
<https://drive.google.com/file/d/1c1nuxExfeyQsp3noGya01TFJz5KeImdV/view>

- Shucksmith, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, 50(1), 1–14. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2009.00497.x.
- Siebert, R., Laschewski, L., Dosch, A. (2008): Knowledge Dynamics in Valorising Local Nature. In *Sociologia Ruralis*. 48/3.
- Silvasti, T. (2003): Bending Borders of Gendered Labour Division on Farms: The Case of Finland. *Sociologia Ruralis* 43(2): 154–166. 2003b. The Cultural Model of “The Good Farmer” and the Environmental Question in Finland. *Agriculture and Human Values* 20(2): 143–150.
- Szász, M-M. (2022): Vidéki agrárvállalkozók tudásszerzési gyakorlata. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XIX. évf. 2. 101-109. DOI:10.32976/stratfuz. 2022.24
- Székely, K.K. (2019): A székelyföldi innovatív agrártevékenységek online jelenléte. In: Biró Zoltán, Magyar Ferenc (szerk.): Digitális agrárium - székelyföldi innováció, Csíkszereda, Státus Kiadó, pp. 86–97., ISBN 9786066610926
- Székely, K.K. (2018): A székelyföldi agrárinnovációs folyamatok társadalmi beágyazottságának kommunikációs vetületei. In: Magyar Ferenc (szerk.): Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma, Csíkszereda, Státus Kiadó, pp. 116–125., ISBN 973-606-661-080-3
- Székely, K.K. (2015): Biotermék, biogazdálkodás, marketing. In: Az innováció vonzásában. Biogazdálkodása székelyföldi térségben. (koord.: Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc). Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2015, ISBN 978-606-661-030-8. 45-52. old.
- Székely, K.K. (2014): Agrárinnovációs folyamatok megjelenítése a székelyföldi térségben. In: Magyar Ferenc (szerk.): „Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előre legyünk...”, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2014, pp. 45–57., ISBN 978-606-661-008-7
- Székely, K.K. (2013): Agrárinnováció – agrárkommunikáció. Megjegyzések a térségi kommunikációs gyakorlatról. In: Magyar Ferenc (szerk.): Vidék és versenyképesség, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2013, pp. 168–172., ISBN 978-606-8052-86-1
- Székely, K.K., Biró, A.Z. (2021): Agrárvállalkozások kommunikációs gyakorlatának alakulása vidéki térségben. Pro Scientia Ruralis, 2021. 1. 84-100. <http://psr.pahru.ro/images/psr/2021I/PSR-21-1-84-100.pdf>

- Tiboldi, I. (2013): Térségi agrárinnováció – fenntartható mezőgazdaság. In: Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben (szerk. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc) Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. ISBN 978-606-8052-86-1, 152-160. old.
- Vanclay, F., Enticott, G. (2011): The Role and Functioning of Cultural Scripts in Farming and Agriculture. *Sociologia Ruralis* 51(3): 256–271.
- WAC (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. Research report (manuscript).
- WAC (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. Research report (manuscript).
- Ward, N. (2002): Integrated Rural Development – A Review of the Literature. Centre for Rural Research, University of Trondheim.
- Wellbrock, W., Roep, D. (2014): The Learning Rural Area Framework: A Heuristic Tool to Investigate Institutional Arrangements which Support Collaboration in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*. 55(1), 106–124.
DOI: 10.1111/soru12049.
- Welter, F. (2011): Contextualizing Entrepreneurship - Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice* 35(1):165-184.
DOI: 10.1111/j.1540-6520.2010.00427.x
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31, 485–507.
DOI: 10.1177/0309132507079503.
- Working Group (2019): Agrárium – digitalizáció – vidéki térség. In: Biró, A.Z, Magyar, F. (szerk.) Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Miercurea-Ciuc: Státus. 13-28.

Abstract

This study illustrates the professional works analysing the agricultural innovation processes in Szeklerland. Its aim is to provide a summary overview of the collected professional works, to identify common themes, trends and results, and thus to give an insight into the development of agricultural innovation processes in Szeklerland.

Keywords: agricultural innovation, themes and trends, Szeklerland